

ԱՂԵՏՆԵՐԻ ԱԶԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ  
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Մարդկային հասարակության զարգացումը երբեք չի եղել ոչ կոնֆլիկտային և ոչ հակասական գործընթաց: Հասարակություն-բնություն փոխհարաբերության մշտական խնդիրներից մեկը մարդու գործունեության, մարդկային հասարակության զարգացման և բնական միջավայրի միջև հակասությունն է: Դրա հետ մեկտեղ, բնությունը միայն արտաքին միջավայր կամ կաղապար չէ, որտեղ հասարակությունը զարգանում է: Հասարակությունը բնության օրգանական մասն է, իսկ մարդկության պատմությունը՝ բնական միջավայրի պատմության մի մասը: Այս տեսանկյունից է կարևորվում աղետների ազդաբանական ուսումնասիրությունը:

Տարատեսակ ծագում ունեցող աղետները ֆիզիկական իրադարձություններ են՝ հասարակական համատեքստում: Ինչպես ցույց են տալիս ՄԱԿ-ի տվյալները, բոլոր տեսակի աղետների շարքում զոհերի թվով առաջին տեղում ջրաօդըրևաթափանական աղետներն են (ջրհեղեղներ, ցունամիներ և այլն), երկրորդում՝ երկրաբանականը (երկրաշարժեր, հրաբուխներ և այլն), իսկ երրորդ տեղում՝ տեխնածին աղետները: Բնական և տեխնածին աղետների նշված բաժանումն ամրագրված է միջազգային մի շարք փաստաթղթերում, մասնավորապես՝ Կարմիր խաչի և Կարմիր Մաժիկի գործունեության կազմակերպման Համաձայնագրում, որը ստորագրվել է 1997 թ. Սևիլիայում:<sup>1</sup>

Ինչպես բնական, այնպես էլ տեխնածին աղետները թողնում են սոցիալական խորը հետևանքներ: Նույնիսկ այնպիսի բնական աղետներ, ինչպիսիք են հրաբուխները, ցունամիները, թայֆունները, ջրհեղեղները, անտառային հրդեհները և այլն, տարբեր հետևանքներ են թողնում՝ կախված այն բանից, թե հասարակությունը ինչպես է նախապատրաստված և նախազգուշական ինչպիսի միջոցների է դիմում դրանց սկսվելուց առաջ: Բնականաբար նման արհավիրքները մարդկային զոհերի պատճառ են, այս ամենից անմասն չեն մնում փրկվածները: Վերապրելով այդ ամենը, նրանք երկար ժամանակ գտնվում են հոգեկան, ֆիզիկական և սոցիալական ծանր վիճակում: Արհավիրքը վերապրած մարդը հայտնվում է հոգեկան ցնցման վիճակում, և հարցը միայն այն չէ, որ անձը զգայաբար է վերապրում տեղի ունեցածը: Ցնցումը և՛ միաժամանակյա իրադարձություն է, և՛ գործընթաց, որն ազդում է մարդու հետագա կյանքի վրա: Հաճախ այդ ամենը անդրադարձնում է ոչ միայն մարդ անհատի, այլև մարդկային մեծ խմբերի վրա:

Մեզանում աղետների սոցիալական հետևանքների, դրանց հաղթահարման մեխանիզմների, աղետը վերապրածների հարմարվողականության եղանակների և աղետի հետ կապված այլ հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը դեռևս

գտնվում է սաղմնային վիճակում: Այդ ուղղությամբ որոշ հետազոտություններ են կատարվել սոցիոլոգների կողմից: Հետազոտական տարբեր խմբերի կողմից աղետների սոցիալական հետևանքների համեմատական վերլուծության իրականացմանը խանգարում է միասնական մեթոդաբանության բացակայությունը: Ընդ որում, բաց է թողնվում նշված հետևանքների համալիր գնահատումն իրականացնելու հնարավորությունը, իհարկե, ներառելով տեղական առանձնահատկությունները:

Աղետների ուսումնասիրության մեջ հատուկ նշանակություն է ստացել աղետը վերապրածների հարմարվողականության ռազմավարության վերլուծությունը, քանի որ անկախ մարդկանց կամքից, կտրուկ փոխվում է նրանց ապրելակերպը, ինչը խաչընդոտում է բնականոն կյանք վարելուն, ապագայի ծրագրեր կազմելուն, երեխաների մեջ կյանքի նկատմամբ դրական վերաբերմունք ձևավորելուն և այլն: Խզվում է կապը ժամանակների միջև, խաթարվում է սովորական դարձած սոցիալական միջավայրը, փոխվում է նաև շրջակա միջավայրը՝ անհնար դարձնելով ավանդական տնտեսավարությունը, ինչը երբեմն առաջ է բերում մասնագիտությունը փոխելու խնդիր:

Աղետների գոհերի կամ իրենց աղետի գոհ համարողների շրջանում ձևավորվում են կյանքի յուրահատուկ նորմեր, որոնք կարելի է անվանել *ռեեսային*: Մարդիկ, գիտակցելով, որ իրենք գոհ են, կարծում են, թե իրենց պետք է օգնեն, շատ հաճախ օգնության են սպասում նույնիսկ նրանք, ովքեր աղետի հետ ոչ մի կապ չունեն: Կորսվածի փոխհատուցման սպասումները բավական նվազեցնում են մարդու ակտիվությունը, և նրանք իրենց կյանքը բարելավելու նպատակով դադարում են անհրաժեշտ քայլերից՝ սպասելով, որ ամեն ինչ կլուծվի «վերևում»: Իսկ երբ առաջարկված օգնությունը պակաս է լինում կանխատեսածից, որոշ մարդկանց մեջ առաջանում է անձնական վիրավորանքի շարունակական զգացում կամ ավելի հաճախ՝ ագրեսիվ պահվածք: Պահվածքի նման մոդելներն առաջանում են որպես հոգեբանական հետևանք յուրաքանչյուր աղետից հետո:

Աղետների հետևանքներին վերաբերող հետազոտությունների մեծ մասում ուշադրությունը կենտրոնացված է բնական միջավայրի ի և էկոհամակարգի վրա մարդկային գործոնին և մարդու ազդեցության վերլուծությանը, ուսումնասիրվում են մարդու և բնության փոխհարաբերությունները և դրանց բժշկականաբանական խնդիրները: Չթերագնահատելով այս ուսումնասիրությունների նշանակությունը պետք է ընդգծել, որ բավականաչափ ուշադրություն չի դարձվում աղետների և արհավիրքների սոցիալ-մշակութային հետևանքներին, այսինքն՝ այն իրողությանը, թե ինչպես են առանձին մարդիկ վերապրում սոցիալ-մշակութային դրամատիկ փոփոխությունները, որոնց մասնակիցն ու ականատեսն են իրենք, և թե ինչպես է դա դրսևորվում նրանց ավանդական կենցաղավարման մշակույթի վրա:

Ժորժ Կյովլեյի կողմից է ստեղծվել բնական աղետների տեսությունը, որը հետագայում ունեցել է զարգացման տարբեր ուղղություններ: Թեմայի նկատմամբ հետաքրքրությունն այն դարձրեց սոցիոլոգիական հետազոտության առարկա, որի առաջին լուրջ ուսումնասիրություններն իրականացվել են Է. Կարանտելիի, Հ.

Տրիտցի, Ա. Բարտոնի, Ռ. Դայնսոնի կողմից 20-րդ դարի 60-70-ական թվականներին ԱՄՆ-ում, ապա տարածվել Գերմանիայում (Վ.Դոմբրովսկի), Իտալիայում (Զ.Պելլադի), Անգլիայում (Բ. Ռաֆայել), Նիդերլանդներում (Ի. Ռեգենտալ) և ՆՍՀՄ-ում (Ա.Ի Պրիգոժին, Բ.Ն Պոբֆիրեն, Ե.Ն Բաբոսով, Վ.Ի Օսիպով):<sup>2</sup>

Այսօր աղետների մասին գրող և այդ թեմայով ուսումնասիրություններ կատարող մասնագետների քանակը սահմանափակ է: Նրանց մեծամասնությունը հետաքրքրված է հետադետային իրավիճակների խնդիրներով: Հիմնականում ուսումնասիրվում են հասարակության, կազմակերպությունների, առանձին խմբերի ռեակցիան տեխնածին կամ բնապայանական աղետների նկատմամբ, ինչպես նաև ազգաբնակչության հարմարվողականությունն աղետների նկատմամբ՝ ընդհանրապես:<sup>3</sup>

Սոցիալական լարվածության՝ որպես սոցիալ-կարգավորող գործոնի հիմնախնդիր դեռևս պատշաճ չի լուսաբանվել, չնայած արտասահմանյան սոցիալոգների ձեռնարկած փորձերին՝ որոշելու սոցիալական հիմնական կողմնորոշիչների տեղն ու դերը անհատի և հասարակության կյանքում: Նույնը կարելի է ասել սոցիալական ինքնազգացողության տարածքային առանձնահատկությունների և հարմարվողականության մոդելների ձևավորման վրա դրանց ազդեցության ուսումնասիրության մասին:

Հասարակության և բնական միջավայրի փոխազդեցության հետ կապված խնդիրների մեծ մասը միավորված է *բնապահպանական հիմնախնդիրներ* ընդհանուր անվան տակ: Այժմ կարեորվում են գիտական երեք հիմնական ուղղություններ, որոնց ուսումնասիրության առարկան մարդու և բնական միջավայրի փոխհարաբերություններն են:

*Սոցիալական էկոլոգիան* առաջացել է սոցիոլոգիայի, էկոլոգիայի, փիլիսոփայության ու գիտության այլ ճյուղերի հանգուցակետում, որոնցից յուրաքանչյուրի հետ սերտորեն փոխհարաբերվում է: Սոցիալական էկոլոգիայի առարկան հանրության և բնության փոխհարաբերություններն են, իսկ խնդիրը՝ այդ հարաբերությունները բերել ներդաշնակության՝ հիմնվելով մարդկության բանականության վրա:

*Մարդու էկոլոգիան* ուսումնասիրում է մարդու՝ որպես անձի փոխհարաբերությունների համակարգը բնական միջավայրի հետ: Մարդու էկոլոգիան համակարգային գիտություն է, որ բաղկացած է իրար փոխկապակցված երկու՝ կենսաբանական և սոցիալ-մշակութային մասերից: Մարդու էկոլոգիայի հիմնական խնդիրը կոնկրետ բնական պայմաններում մարդկային խմբերի կենսապահովման գործոնների և այդ ընթացքում հանրության ու բնության միջև առաջացած փոխադարձ կապի ուսումնասիրումն է:

<sup>2</sup> Մանրամասն տե՛ս Բабосов Е. Катастрофа как объект социологического анализа // Социол. 1998. № 9; Осипов В. Мегapolisы под угрозой природных катастроф // Вестник РАН. 1996. № 9; Осипов В. Природные катастрофы в центре внимания ученых // Вестник РАН. 1995. № 6.

<sup>3</sup> Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века./Ред. В. Шляпехов, В. Ядов. Московский общественный научный фонд, Издательский центр научных и учебных программ, М., 2002.

Էկոլոգիական գիտությունների համակարգում յուրահատուկ տեղ է գրավում *Էթնոէկոլոգիան* կամ *Էթնիկական էկոլոգիան*: Այս գիտաճյուղի առավել ամբողջական բնութագիրը տվել է ռուս ազգագրագետ Վ. Ի. Կոզլովը. «Էթնիկական էկոլոգիան գիտական ենթադիսցիպլին է՝ փոխկապակցված էթնիկական մարդաբանության, էթնիկական աշխարհագրության, էթնիկական ժողովրդագրության, էթնիկական հոգեբանության, բժշկական աշխարհագրության և այլ գիտաճյուղերի հետ: Ուշադրության կենտրոնում դնելով անձերի, ծանրությունների ու միջավայրի փոխհարաբերությունների և փոխազդեցությունների ուսումնասիրությունը՝ էթնիկական էկոլոգիան հաշվի է առնում մարդու՝ որպես սոցիալ-կենսաբանական էակի յուրատեսակությունը, սոցիալ-տնտեսական գործոնների առաջնային դերը նրա զարգացման մեջ, մշակույթի՝ որպես միջավայրին հարմարվելու հիմնական արտակենսաբանական միջոցի կարևորությունը, բնությունը վերափոխելու՝ մարդկանց տնտեսական գործունեության աճող ազդեցությունը»:<sup>4</sup>

Էթնիկական էկոլոգիայի ոլորտի առաջին ուսումնասիրությունները կատարել է ամերիկացի մարդաբան Ջ. Սոյուրադը, որը մշակել է նաև «մշակութային էկոլոգիա»-ի հայեցակարգը: Գիտության այս ուղղությունը նրա կողմից մեթոդաբանորեն հիմնավորվել է 1955թ., թեև բուն հայեցակարգը ձևավորվել էր դեռևս 1930-ականներին: Ջ. Սոյուրադը գտնում է, որ «մշակութային էկոլոգիան շրջակա միջավայրում մարդկային հասարակության համարվողականության գործընթացի ուսումնասիրությունն է: Դրա գլխավոր խնդիրն է պարզաբանել, թե արդյոք հարմարվողական այս գործընթացներն առաջ են բերում էվոլյուցիոն բնույթ ունեցող ներքին սոցիալական փոփոխություններ»: Իր ուսումնասիրությունների մեջ նա կարևոր տեղ էր հատկացնում նաև մշակույթի տեխնոլոգիական հիմքի փոփոխություններին:<sup>5</sup>

Ջ. Սոյուրադի գաղափարների հիման վրա հետագայում առաջ եկան մի շարք գիտական ուղղություններ, որոնց մեջ ամենահայտնին «էկոհամակարգային մարդաբանության» դպրոցն է, որը ձևավորվեց 1960-ական թթ. Ռ. Ռապպապորտի և Է. Վայդայի ուսումնասիրությունների շնորհիվ: Դպրոցի առաջատար Է. Վայդան հակադրում էր իր մեթոդը մշակութային-էկոլոգիականին, նա առաջարկում էր բնական և սոցիալական երևույթները դիտարկել ընդհանուր համալիրի մեջ՝ որպես ամբողջական ֆունկցիոնալ համակարգ: Հետևելով դասական ֆունկցիոնալիզմին, սակայն զարգացնելով այն համակարգային-կառուցողական մոտեցումներով՝ «էկոհամակարգային մարդաբանության» դպրոցի ներկայացուցիչները առաջնորդվում են նրանով, որ յուրաքանչյուր համակարգ ձգտում է *հոմեոստազի* (ինքնակարգավորման, դիսամիկ հավասարակշռության պահպանման): Եթե ինչ-որ պատճառով այն կորցնում է հավասարակշռությունը, ապա անհրաժեշտ է հատուկ մեխանիզմ՝ դրան իր նախկին վիճակին վերադարձնելու:<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Козлов В. Методологические основы этнической экологии и вопросы их практического применения // Методы этноэкологической экспертизы. М., 1999, стр. 17.

<sup>5</sup> Steward J., Theory of cultures change// The Methodology of multilinear evolution. Urbana, 1955.

<sup>6</sup> Белик А., Культурология. Антропологические теории культуры. М., 1999.

1970-ական թթ. կեսերին ձևավորվեց էթնիկական էկոլոգիայի ևս մեկ՝ «պրոցեսուալ/գործընթացային բնամարդաբանության» դպրոցը, որի կոդմանակիցներն ուշադրությունը կենտրոնացնում էին մարդկանց վարքի անհատական մոդելների ձևավորման վրա՝ բնական միջավայրի ազդեցության խնդրին: Վ.Ի. Կոզլովը և Ա.Ն. Ցամսկովը այս դպրոցի ձևավորման պատճառներից են համարում «ուսումնասիրողներից շատերի հիասթափությունը «բնահամակարգային մարդաբանության» ծայրահեղ ֆունկցիոնալիզմից, ինչպես նաև *բնահամակարգ* (էկոսիստեմ) հասկացողության բացատրության մեջ կատարված փոփոխությունների ու դրա զարգացման վերաբերյալ էկոլոգիայի մասնագետների մոտեցումներից»<sup>7</sup>:

Ինչպես վերը նշվեց, մարդու էկոլոգիայի՝ որպես կոմպլեքսային գիտության գլխավոր խնդիրը կոնկրետ բնական միջավայրի պայմաններում մարդկանց կենսապահովման գործոնների և այդ ընթացքում հասարակության ու բնության մեջ առաջացող փոխհարաբերությունների ուսումնասիրությունն է: Այս գիտության ներկայացուցիչները էլնում են նրանից, որ կենսապահովումն իրականանում է բնական և անտրոպոգեն/մարդածին միջավայրի կոլեկտիվ հարմարակալանության շնորհիվ: Ընդ որում, առանձնացվում է *կենսաբանական* (ֆիզիոլոգիական և մարդաբանական) հարմարվողականությունը, որը պայմանավորված է մարդու օրգանիզմի և կոնկրետ մարդկային հանրության կենսաբանական յուրահատկություններով և *սոցիալ-մշակութային* հարմարվողականությամբ: Հենց էթնիկական էկոլոգիայում է կարևորվում մշակույթի (և դրա ավանդական համակարգերի)՝ որպես բնական միջավայրի մարդկանց համատեղ հարմարվելու միջոցի ուսումնասիրությունը:

Մարդկային տեսակի համար (*Homo sapiens*) մշակույթը և՛ բնական միջավայրի հարմարվելու միջոց է, և՛ այդ միջավայրի առաջընթաց յուրացումից բխող սոցիալական հետևանք:<sup>8</sup> Մշակույթն, այդպիսով, դիտվում է որպես մարդկային հանրությունների յուրաքանչյուր ու բազմակողմանի հարմարվողական մեխանիզմ: Էթնիկ հանրությունների մշակույթները, որոնք արտահայտում են տվյալ էկոլոգիական և սոցիալ-մշակութային միջավայրի յուրացման ընթացքում մշակված գոյության ու գործունեության կոնկրետ եղանակների առանձնահատկությունները, նս դառնում են հարմարվողականության մեխանիզմներ:

Այսպիսով, էթնիկական խմբերի գործառության էթնոէկոլոգիական բացատրության հիմքում երկու հիմնական հասկացություններ են՝ կենսապահովումն ու հարմարվողականությունը: Հենց այս եզրույթներն են սահմանում այս գիտական ուղղության ժամանակակից հայեցակարգերի հիմքերը:

*Կենսապահովման մշակույթ* հասկացությունը ազգաբանների կողմից այս ոլորտում առաջադրված գիտահետազոտական նորամուծություններից մեկն է:

<sup>7</sup> Козлов В., Ямсков А. Этническая экология // Этнология в США и Канаде. Отв. ред.: Веселкин Е., Тишков В. М., 1989, стр. 86-107; [http://geotgrou.edu.ru/\\_ld/3/347/1989.pdf](http://geotgrou.edu.ru/_ld/3/347/1989.pdf); Козлов В. Этническая экология: становление дисциплины и история проблем. М., 1994.

<sup>8</sup> Арутюнов С. Этнографическая наука и изучение культурной динамики// исследования по общей этнографии. М., 1979, стр. 31.

Կենսապահովման մշակույթը՝ որպես էթնիկական մշակույթի առավել դիմացկուն բաղկացուցիչ, սահմանում է էթնիկական խմբի հարմարվողականության հնարավորության մակարդակը և փոխհարաբերությունները շրջապատող բնության ու սոցիալ-մշակութային միջավայրի հետ: Այն հանդես է գալիս որպես էթնոժագումնաբանական խնդիրների ուսումնասիրության ու էթնիկական երևույթների մշակութային-պատմական վերակառուցման կարևոր մաս և պարունակում է կյանքական (մասամբ՝ նաև հոգևոր) մշակույթի բոլոր այն տարրերը, «որոնք անմիջականորեն ուղղված են մարդկանց կենսագործունեության ապահովմանը»:<sup>9</sup> *Կենսապահովման մշակույթը* հասկացությունն անհրաժեշտ է այս կամ այն էթնոսի զարգացման օրինաչափություններն ուսումնասիրելու համար, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս տարբեր չափանիշներից ելնելով, համեմատաբար ամբողջական և կառուցվածքաբանորեն նկարագրել մշակութային համալիրի առանձնահատկությունները: Այս պարագայում, կենսապահովման մշակույթը դառնում է ուսումնասիրության առարկա:

Ս.Ա. Հարությունովը կենսապահովման մշակույթը համարում է էթնոսի մշակույթի կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը, որը պետք է լինի նրա ուսումնասիրության հիմքում: Ըստ նրա՝ կենսապահովման մշակույթը «մշակույթի այն մասն է, որն անմիջականորեն ուղղված է իր կրողների կենսագործունեությունը պահպանելուն և նախատաք գործում է սպառման ոլորտում»:<sup>10</sup> Դրա հետ մեկտեղ այն ներառում է նաև սոցիալական կյանքի և հոգևոր մշակույթի կարևոր առումներ, քանի որ մարդկանց ապահովելով կյանքի համար անհրաժեշտ միջոցներով կենսապահովման մշակույթը կոչված է բավարարելու նաև սոցիալական և հոգևոր կարիքները, որոնք, այդպիսով, հանդես են գալիս մեկ անբաժան համալիրում:

Աղետի ազգաբանական հետազոտության առանցքում, այսպիսով, պետք է լինեն էթնիկական մշակույթի այն բաղկացուցիչ մասերը, որոնք ընդգրկված են Ս.Ա. Հարությունովի, Է.Ս Մարգարյանի և Յու. Ի. Մկրտումյանի կողմից առաջադրված «կենսապահովման մշակույթ» հասկացության մեջ:<sup>11</sup> Նրանց կարծիքով, «բնական միջավայրի հասարակության էկոլոգիական հարմարվողականության գործընթացը տեղի է ունենում համապատասխան տարածքի սոցիալապես կազմակերպված յուրացմամբ, որն արտահայտվում է առօրյա կյանքի համար անհրաժեշտ բնակելի կացարանների և մշտական բնակավայրերի կառուցմամբ, սննդամթերքի, կահկարասու, հագուստի և այլ անհրաժեշտ առարկաների կազմակերպված արտադրությամբ»:<sup>12</sup>

<sup>9</sup> Арутюнов С., Мкртумян Ю. Проблемы типологического исследования механизмов жизнеобеспечения в этнической культуре // Типология основных элементов традиционной культуры. М., 1984, стр. 27.

<sup>10</sup> Арутюнов С. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. М., 1989, стр. 201-203.

<sup>11</sup> Арутюнов С., Маргарян Э., Мкртумян Ю. Проблемы исследования культуры жизнеобеспечения этноса // СЭ, 1983, № 2, стр. 22-31; Культура жизнеобеспечения и этнос. Опыт этнокультурологического исследования (на материалах армянской сельской культуры). Ер., 1983.

<sup>12</sup> Арутюнов С., Маргарян Э., Мкртумян Ю. Проблемы исследования культуры жизнеобеспечения этноса // СЭ, 1983, № 2, стр. 24.

Էթնիկ հանրությունների կենսապահովումն ուսումնասիրելու ժամանակ անհրաժեշտ է ֆիզիկականից (կյութականից) բացի, հաշվի առնել նաև հարմարվողականության հոգեբանական կողմը: Առաջինը, ինչպես նշվեց, ներառում է ն՝ մարդկանց կենսաբանական հարմարումը բնական միջավայրին, ն՝ տնտեսավարման գործունեության հետ կապված սոցիալ-մշակութային հարմարվողականությունը, որը կյութական մշակույթի մեջ դրսևորվում է որոշակի առանձնահատկություններով: Երկրորդը վերաբերում է մարդկանց հոգեբանական հարմարվողականությանը անձնական և խմբային մակարդակներում՝ շրջակա բնական ու այլէթնիկ սոցիալ-մշակութային միջավայրի նկատմամբ, ինչպես նաև սթրեսային իրավիճակների կանխարգելման կամ թուլացման ավանդական եղանակներին: Իսկապես, շրջակա միջավայրը ազդում է ոչ միայն մարդու օրգանիզմի, այլ նաև հոգեկան վիճակի վրա, դրանով՝ նաև ֆիզիոլոգիայի: Անբարենպաստ ազդեցության դեպքում դա հանգեցնում է ոչ միայն հոգեկան, այլև, այսպես կոչված, հոգեամատիկ հիվանդությունների:

Եթե *կենսապահովում* եզրույթը ցույց է տալիս էթնոսի բացարձակ կապը բնության հետ, ապա *մյուսը*՝ հարմարվողականությունը կամ հարմարվելը, արտահայտում է էթնիկական մշակույթի դինամիզմը (հարատև շարժընթացը): Մարդու հարմարվողականությունը հումանիտար գիտությունների կարևորագույն հիմնախնդիրներից է: Սակայն բուն եզրույթը գիտնականների կողմից օգտագործվում է տարբեր իմաստներով, ինչը հանգեցնում է վերջինիս ընկալման դժվարությունների: Այն հաճախ օգտագործվում է հարմարվողականության վիճակը նկարագրելու համար կամ նշելու այն գործընթացը, որի ժամանակ մարդու օրգանիզմը որոշակի փոփոխության է ենթարկվում և հարմարվում շրջակա միջավայրին: Հարմարվողականությունը դիտվում է ն՝ որպես մի քանի սերունդների կենսագործունեության ընթացքում բնական ընտրության արդյունք, և՝ որպես պատասխան հակազդեցություն, որը ձեռք է բերվել կամ յուրացվել կարճ ժամանակահատվածում: Եզրույթն օգտագործվում է նաև այն դեպքում, երբ ցանկանում են արտահայտել մարդու օրգանիզմի և շրջակա միջավայրի համապատասխանությունը:

Թեմայի իրականացման համար կարևոր ենք համարում Վ.Ի. Կոզլովի կարծիքն այն մասին, որ «բնակության նոր միջավայրի նկատմամբ էթնոմշակութային հարմարվողության գործընթացներն ունեն համակարգային և բազմամակարդակ բնույթ: Ըստ էության, շոշափելով հանրության մշակույթի և կենցաղի բոլոր ոլորտները, դրանք արտահայտվում են նաև խմբի հոգեբանական, ժողովրդագրական և բժշկականաբանական առանձնահատկություններում, սակայն տարբեր ինտենսիվությամբ և ոչ միաժամանակ: Ավելին, հարմարվողականության գործընթացները կյանքի տարբեր ոլորտներում աչքի են ընկնում հարաբերական ինքնուրույնությամբ: Մյուսից հետևում է, որ աննպատակահարմար է բնակելի միջավայրի նկատմամբ էթնոմշակութային խմբերի հարմարվումը գնահատել որևէ մեկ միասնական ցուցանիշով»:<sup>13</sup> Իրապես, բնակչության սոցիալ-մշակու-

<sup>13</sup> Козлов В. Методологические основы этнической экологии и вопросы их практического применения // Методы этноэкологической экспертизы. М., 1999, стр. 26.

թային, ժողովրդագրական և բժշկակենսաբանական բնութագրերը, դրանց համալիր վերլուծությունները հստակ պատկերացում են տալիս հարմարվողականության գործընթացի հաջող իրականացման մասին, ուստի աղետի ազգաբանական հետազոտության ժամանակ առանձնահատուկ տեղ են գրավում բնակչության առողջության և ժողովրդագրական խնդիրները:

Ամփոփելով կարող ենք նշել, որ հիմնվելով վերը բերված տեսական և մեթոդական ձեռքբերումների վրա հնարավորություն է ստեղծվում ազգաբանական տեսանկյունից ուսումնասիրելու Սպիտակի երկրաշարժի սոցիալ-մշակութային հետևանքները և հետադետյան շրջանում սոցիումի (հանրույթի) հարմարվողականության դրսևորումները: Մինևույն ժամանակ աղետի ազգաբանական ուսումնասիրության ամրապատկանական ձեռքբերումները, հետազոտողի կողմից խորացված ազգաբանական հարցումներ իրականացնելու համար, համապատասխան հարցաթերթեր կազմելու առավել ընդգրկուն մեթոդաբանական հնարավորություններ են ընձեռում:

## ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ КАТАСТРОФ

\_\_\_\_ Резюме \_\_\_\_

\_\_\_\_ Т. Аганян \_\_\_\_

В статье сделана попытка обобщения социологических, этносоциологических и этнологических исследований по изучению последствий катастроф, опубликованных в конце XX- начале XXI вв. Систематизированы и представлены основные теоретические положения по изучению последствий техногенных и природных катастроф.

Вышеуказанные теоретические и методологические подходы дают возможность всесторонне изучить социально-культурные последствия Спитакского землетрясения, и, в частности, рассмотреть в этнологическом аспекте проявления адаптации социума в посткатастрофном времени. В тоже время теоретические достижения могут стать методологической основой для составления анкет при осуществлении специализированных этнологических опросов.

### Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության  
և ազգագրության ինստիտուտ, E-mail: bazevan60@mail.ru